

*Наталія Валентинівна Заболотна,
кандидат філологічних наук
Національна бібліотека України
імені В. І Вернадського*

ОБРАЗ ВЛАСНИЦІ Й ДАРУВАЛЬНИЦІ КИРИЛИЧНОЇ КНИЖКИ В УКРАЇНІ ХVІІІ СТ. ЗА ДАНИМИ ПОКРАЙНІХ ЗАПИСІВ

За маргінальними записами на примірниках почаївських кириличних стародруків із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського встановлено випадки, коли власницями або дарувальницями книжок були жінки. З'ясовано, що жінка у ХVІІІ ст. була не лише співдарувальницею книжки разом зі своїми родичами, а й одноосібною дарувальницею, а також як активна учасниця життя церковної громади могла бути задіяна у колективному придбанні книжок до місцевої церкви. Виявлено і свідчення про повторне опрацювання книжки, що перебувала в церковній власності, коштом парафіїнки.

Ключові слова: стародруки, маргіналії, видання друкарні Почаївського Успенського монастиря, власниці стародруків, дарувальниці стародруків.

Питання ролі й місця жінки в українському суспільстві минулих століть привертало і привертає увагу істориків та етнографів, які використовують у дослідженнях цієї теми власні джерела – від архівних документів до усної народної творчості. Цікаві матеріали до теми можуть дати маргіналії – покрайні записи на книжках, які за своєю суттю є близькими до архівних джерел.

Покрайні записи серед багатьох інших відомостей містять, насамперед, інформацію про власників та дарувальників книжок. Це може бути як підпис власника, так і вкладний запис про купівлю книжки до храму або дарчий запис однієї особи іншій.

Існують принципові відмінності між «колом осіб-власників» кириличних і відповідно латиношрифтних видань – приватними власниками латиношрифтних книг були і духовні, і світські особи різних суспільних прошарків, у тому числі великими книгозбірнями володіли представники і представниці відомих шляхетських родів в Україні [1; 2], натомість покрайні записи на кириличних стародруках поряд із тим, що засвідчують факт володіння книжкою, демонструють активність дарувальників і дарувальниць книжок до храмів, а також приватним особам [3], записи генеалогічного змісту можуть доповнити пробіли в архівних відомостях [4].

Широкий мовний спектр латиношифрних друків – латина, сучасні європейські мови – передбачав відповідний рівень володіння цими мовами. Відмінності в соціальному і майновому колі власників кириличних і латиношифрних книжок вплинули не тільки на мову, але й на тематику видань. Якщо латиношифрні друки охоплюють практично весь можливий тематичний спектр видань – богослужбові книги, наукові праці з різних галузей знань, художню прозу та поезію, видання практичного змісту і всі інші, то кириличні видання – це майже виключно богослужбові книги, видання Святого Письма, богословські праці та катехізиси. Видання букварів, граматики, практичних порадників, панегіричних творів є в цій масі поодинокими винятками. Цим та порівняно невеликим репертуаром назв зумовлена та обставина, що на той період не було великих приватних книгозбірень, сформованих із винятково або переважно кириличних видань. Для XVIII ст., як і для багатьох попередніх, було властиво, що власниками кириличних друків були в основному чоловіки, бо це в переважній більшості були видання, що могли перебувати не лише в церковній власності, а і в приватній власності священика. Так само дарувальниками кириличних книжок виступали передусім чоловіки.

Тим не менше, під час здійснення попримірникових описів кириличних видань друкарні Почаївського Успенського монастиря (понад 1700 примірників, близько 870 з яких мають записи, в тому числі з іменами власників або дарувальників) було виявлено 65 покрайніх записів, де серед власників або дарувальників згадано й жіночі імена. Варто зазначити, що імен у покрайніх записах на стародруках є значно більше, проте певна кількість їх трапляється випадково, у незрозумілому контексті, пом'яниках, на форзацах, для яких використано аркуші з метричних і сповідальних книг або приватних листів.

Серед вкладних записів у почаївських кириличних стародруках засвідчено 25 випадків, коли поряд із дарувальником-чоловіком виступає жінка, переважно як його дружина, рідше – мати. Крім того, в цих вкладних записах часто трапляються жіночі імена дочок дарувальників. Протягом кількох століть усталилася форма подібних вкладних записів. Прикладом може бути короткий запис у Мінеї святкової і загальній 1757 р. з шифром Кир.2237п: «Сію книгу рекомаю (!) Трифолю кириль (!) [тобто «купил», змішано кириличні та латинські літери – *Н. З.*] за таларовь десятиъ Яковъ Николаичукъ ѓз женою своею Еленою за ѓпущеніе грѣховъ своиъ и ѓдали его до цркви стаго великомѣка Димитриа року аѓѓ [1776]. мѣца априла вѣчними часи» (арк. 5–20 II рахунку). Подібні записи трапляються доволі часто в кириличних стародруках із різних територій походження і побутування.

Дуже часто жінки були одноосібними дарувальницями або ж ініціаторками дарування книги до храму. Таких записів виявлено 31.

Із записів ми довідуємося, наприклад, що 16 січня 1779 р. Ірина Буймистриха купила Тріодь пісню до храму Архистратига Божого Михаїла в с. Шершинцях на Південному Правобережжі за 12 з половиною левів (Тріодь пісна 1767 р., шифр – Кир.1698п); Устима Гаврисиха придбала Служебник до Успенської церкви Загорівського монастиря 17 травня 1771 р. (Служебник 1765 р., шифр – Кир.2384п; у книзі згодом було вписано пом'яник роду Гаврисюків, де першою згадано Устиму); інше видання Служебника подарувала 5 лютого 1750 р. Олена Кошеліха «со чади своїми» Іваном та Михайлом до Преображенської церкви с. Новосілок на Волині (Служебник 1744 р., шифр – Кир.2166п); Ганна Монастирська, мешканка Саврані на Південному Правобережжі, мати Євстафія Штелинця, придбала до Преображенської церкви с. Станіславчика «книгу Октоїх великий» 2 грудня 1776 р. (Октоїх 1774 р., шифр – Кир.2404п); Євдокія, дружина Іллі Откалюка, 20 травня 1791 р. купила за 40 золотих Служебник до Покровської церкви в Копистирині на Поділлі (Служебник 1778 р. з додатком тропарів, шифр – Кир.1730п); Тріодь пісню купила Євдокія П'ятничиха за 38 золотих до церкви св. Іоанна Богослова в с. Антонівці на Поділлі (Тріодь пісна 1744 р., шифр – Кир.2161п); Семчинська (ім'я не збереглося) придбала 1746 р. до Воздвиженської церкви в Жещинцях на Холмщині Псалтир (Псалтир 1742 р., шифр – КДА, ВХVIII 4/82 (інв. 2844964); так само Раковська придбала в 1761 р. за 8 золотих Тріодь пісню в кам'янецьких оо. василіян (Тріодь пісна 1744 р., шифр – Кир.2163п); Пелагія Хрїніха купила в 1772 р. Тріодь пісню до Святотроїцької церкви в с. Дем'янківці на Поділлі (Тріодь пісна 1767 р., шифр – Кир.5486п); Марія Калюшиха придбала за 49 золотих Служебник до Спаської церкви (Служебник 1791 р., шифр – Кир.1749п); Параскевія, прізвище якої не названо, придбала до Успенської церкви с. Луки Жабокрицької на Поділлі у 1775 р. Служебник (Служебник 1755 р., шифр – Кир.2186п); аж два вкладні записи в Акафістах 1776 р. сповіщають, що цю книжку придбала Агафія Бурмилиха до Михайлівської церкви в с. Лавриках на Київщині (конволют із видань Акафісти 1776 р. та [Кроковський Й.] Акафіст св. Варварі 1773 р., шифр – Кир.2431п(1–2); а раба Божа, ім'я якої в пошкодженому записі не збереглося, купила видання Літургії Іоанна Златоустого до церкви у с. Цвіклівці на Поділлі (Літургія... Іоанна Златоустого... – [1765], шифр – Кир.2396п). Мешканка м. Володимира Анна стала ініціаторкою придбання Служебника до церкви Св. Параскевії разом зі своїми рідними та місцевим церковним братством: «Сію книгѣ Слѣжебникъ соѡбрѣжи власнымъ коштомъ и стараніємъ раба Бѣаа Анна и сла^а Стефанъ Мельничѣкъ съ сѣпрѣжницею

своею Марією за дшеполезное спѣніе до храмѣ стѣой великомѣченицѣ Хѣвои Параскевіи бѣохранимаго града Владымера; Трѣдолубіемъ сщєннаго јерея Јоанна Рафалскаго презвытера стѣой великомѣченицѣ именованой Хѣвои Параскевіи такожде при съобщеніи вишѣреченѣаго храма брѣтства слаѣ Василіа Стефанѣвича ѣго и слаѣ Василіа Юзѣнскаго втораго. Рокѣ Бжїа аѣо, [1779] мѣца априла дня ѣ [30]» (Служебник. – 1778, шифр – Кир.1740п, арк. [4] зв. I рах.).

Із запису, що погано зберігся, на Требнику 1771 р. можна зробити висновок, що Марія Феданиха не особисто купила цю книгу до Миколаївської церкви у с. Зрайках на Київщині, а дала гроші на її придбання. Тобто, вона є опосередкованою дарувальницею книги (шифр – Кир.1302п).

Один із вкладних записів на Служебнику 1755 р., на жаль, він дуже ушкоджений, сповіщає, що «...[книгу] Служебникъ купила ея раба Бжїа Екатерина Рада» 10 вересня 1782 р. (шифр – Кир.2208п; книжка з Подільського єпархіального древньосховища, можливо, походить з межі Поділля з Бессарабією).

Вкладні записи могли бути більш чи менш поширеними в залежності від обсягу поданих відомостей. Це, крім імені дарувальниці й часто імен її рідних, назва храму і населеного пункту, вартість книжки, місце та обставини її придбання, дата дарування, ім'я місцевого священика, імена свідків. Серед найдокладніших записів донаторок є запис на Тріоді цвітній 1768 р.: «Сію книгу рекомѣю Тріодѣ: цвѣтну кѣпила раба Бжїа Анастасїа Феданиха, втораа жена Василя Левка обивателя бодачовско-го которѣю ѡдала вѣчными часи храмѣ Чѣтному Крѣтѣ во веси званной Патриѣцахъ за здравїе и ѡпущенїе грѣховъ своихъ и чадъ ея Маѣдеа Марїи Феѡдосїи Евдокїи за которѣю дала сребреѣнникоѣ четиридесаѣ полскої монети при людехъ годнихъ то естѣ Стефаноѣ Турчанскимъ и Григороѣ Кучеромъ Дѣалоса во веси Бодачѣвцѣ вѣ дому рапа Turczanskięго до которой Тріоди паѣ солотиѣ и[с]тоѣнихъ належациѣ даль іерей Стефаноѣ Смукоѣскїа а заробку три, золотѣ, то естѣ книжникови року аѣпд [1784] мѣца феѣрѣарїа дня ѣз [27]» (шифр – Кир.1317п).

Із вкладного запису вдови Параскевії Мацихи довідуємося не тільки про місце купівлі книжки, а й про ім'я крамаря: «Во імѣа ѡ[ца] и Сѣа и Сѣаго Дѣа, аминь, Сїа книга глємаа ѡктоїѣ, купила еи раба Бжїа Параскевіа (!) Мациха вдова до храму [Сѣ Х:] в Овгусзу за ѡпущенїе грѣхоѣ своиѣ, вѣ градѣ Оупиковѣ, оу крамара Маѣзїма, за золотиѣ монети полскоѣ; 42: за превитерѣи, сщєнноіерєа Іѡана Бережнѣнкого, а хто би мавѣ еи, ѡ того храму, ѡдалити албо оукрасти, да будеѣ проклаѣ, нааѣдема амиѣ» (Октоїх 1758 р., шифр – Кир.5062п).

Єдиний польськокомовний запис дарувальниці, виявлений у почаївських кириличних стародруках із фондів НБУВ, – «Та хієга nazwana Mszał jest sprawiona do cerkwie Branewskiej pod tytułem świętego (!) Mikołaja [...] kupa cudotworcy ktore sprawiła pracowita Stefanowa wdowa za prawdziwo swoje prace za odpuszczenie grzechow swoich y za dusze męża swego zakteż (!) y rodzicow swoich i wnukow [...] y ... innych ...] Roku 1774 ię 1ma januarij 24» (Літургія... Іоанна Златоустого... [1765] р., шифр – Кир.5325п). Утім у цьому, як і в більшості інших подібних записів, не можна з певністю стверджувати, що вкладниця особисто зробила запис, – швидше за все це робив місцевий священик або дяк.

Традиція створення подібних записів тривала і в ХІХ ст., про що свідчить запис «1818го года августа 25го дня сія книга куплена Марією, за которую уплачено 24 злоты и грошій 20^{ти} Каменецъ Подольскъ» (Ірмологіон 1794 р., шифр – Кир.1768п).

Як уже було зазначено, коли книгу дарувало подружжя, сім'я, то в записі на першому місці згадано чоловіка, а тоді – дружину. Проте трапляються записи, в яких дружина діє окремо від свого чоловіка як дарувальниця книги до храму. Наприклад, «славетна» Федора з с. Городло на Холмщині (нині – територія Польщі) виступає самостійною дарувальницею Псалтиря, хоча її чоловіка і згадано в записі: «Сиа книга глаголема Псалтирьъ есть справлен^{на} славетна Ѡ[те]дора жена Ан^{др}еа Стецю[ка] ѡбивателии Город[...] и до хра (!) свѣтиа великомученици Хрѣстви Параскеїи (!) вѣчними часи...» (Псалтир 1750 р., шифр – Кир.5220п). Так само «раба Божіа Марѣя прозвиск^{ом} Хо^ркавого Ѡеѡдорова жена» в 1763 р. була дарувальницею Тріоді цвітної (Тріодь цвітна 1747 р., шифр – Кир.2171п).

Серед вкладних записів на почаївських кириличних стародруках до церков та монастирів виявлено запис, здійснений черницею – настоятелькою Вінницького Благовіщенського монастиря сестер василіянок: «Та хіазка nazywaiąca się Meneia kupiona w roku tysiąc siedmset osmdziesiąt dziewiątym – staraniem panny przeczyszy [нижче дописано – Еwheny] panien bazylianek konwentu Winnickiego за pieniądze [нижче – Tom 6ty] swoje własne» (Мінеї службові 1761 р., шифр – Кир.5343п).

Дарувальниці книжок до храмів діяли не лише одноосібно, але й великими колективами. Наприклад, вкладниці Службника до Миколаївської церкви в Івниці на Житомирщині: «Ten Służebnyk swoim kosztem kupiły sługi Boże Marta Ogrodniczka. Anastasyja Szystycha. Matrona Іlka Wynnyczenka zena do cerkwi wielkiego cudotworca Mikołaja jwnickiey за rubli sześć roku 1790» (Службник 1778 р., шифр – Кир.1727п), Требника до церкви св. Михаїла в Городищі на Волині: «Сію книгу глєм^ю Требник кѣпили побожніи бабки Евфиміа и Ѡеѡдора, за золоти^х ѡсмь жителки

городиськіи. до церкви храмъ стаго Арх[истра]тига Михаила, ѡбители Го[роди]шской, Рокъ аѿме [1745] мѣца і[...] дня втораго, за старшенст[ва] Амвросія Середовича, гектора [...] Гошскаго, и ѡбители Городиской игѸмена, а за намѣстника ч. с. ЈанѸаріа Дамашкевича на то҃ часъ [...]» (Требник 1741 р., шифр – Кир.2128п; очевидно, «характеристика» дарувальниць належить безпосередньому автору запису) та Октоїха до Успенської церкви у неназваному місці: «Во імя [Ѡца] і Сина [...] [Дѡа] аминь Сію книгу рекомую названую Ѡктоїхъ купили еѹ се҃трич҃ки до Оу҃пеніа Пре҃ватои Б҃городици купили за з҃лотихъ четиридесать и два року аѿоз [1777]. Кто би еи малъ ѡдобраль ѡд҃ Оу҃пеніа Пре҃вати[е] Б҃городици да будетъ проклатъ мѣца аву҃та (!) дна д [4] (дали – *ишою рукою*) Сше҃҃ерей Петръ Камѣнскій Катерина На҃҃гасіа Евъ҃[і]ніа» (Октоїх 1758 р., шифр – Кир.5360п).

Також трапляються записи, де імена дарувальниць не названі: «Сіа Тріѡд цвѣтнаа купле҃наа до веси Воробѣвки до храму Покрови Пре҃стой Б҃ци года 1779 за стараніа҃ сестриц А хто би еи мѣль ѡдалити ѡ того храму да будет҃ предан҃ а҃деме҃ (!) Аминч҃» (Тріодь цвітна. – 1768, шифр – Кир.1319п), «Во імя Ѡца и Сна и Сѡтго Дѡа Амѣнь Сію книгу рекомую Празнѣю купили сестричкі храмъ Преѡбраженіа Г҃дня цр҃кви предмѣскіа дерланскіа могилевскіа и тоеиже цр҃квѣ лѣгованаа за сп҃сеніе свое и прочіихъ подв[іс҃]нихъ христианъ Р за золотихъ полскіхъ шѣздесать и шѣсть куплена року аѿѣа [1761]» (Мінея святкова й загальна = Празднѣя. – 1757, шифр – Кир.5305п), «Сіа книга глаголимаа Менея куплина до храму Приображенія Господня за стараніемъ сестриць Хто би еи могль украсти той пойдеть 7 годъ свинѣ пасти» (Мінеї службові: січень – лютий. – 1761, шифр – Кир.2272п), «Сіа книга села Харѣлѣвки за стараніемъ сестричокъ» (Мінеї службові: листопад – грудень. – 1761, шифр – Кир.2325п).

Єдиною нелітургійною книжкою, придбаною колективом дарувальниць до храму, є «Науки парохіалніа» Ю. Добриловського 1794 р. – відомий збірник проповідей кінця XVIII ст.: «Во імя Отца и Сына и Святаго Духа Аминь Сію книгу поучительную купили сестрицѣ села Смотричовки до храму Святія Тройцы съ денегъ хвостовыхъ за которую уплатили злотихъ пять 5^{тб} и отъдали ея въ вѣчними часи за старані[е] того жь села Смотричо[вки] съвѣщенника Стефана Гучинскаго 1821^{тб} года мѣсяца јюня 12^{тб} дня» (шифр – Кир.1758п).

Детальніше розглядати таку діяльність можна також у світлі активності церковних братств, зокрема так званих «сестричних братств» [5; 6; 7].

За свідченнями маргіналій, жінки були ініціаторками не тільки придбання книжок до храмів, але і дбали про їхнє належне збереження, видаючи кошти на реставрацію, повторне оправлення, оновлення оправ.

Зокрема, виявлено такий запис про виготовлення нової оправи для Тріоді цвітної: «Сія книга Триодіонъ Цвѣтнйй принадлежитъ къ церкви Святосвятопокровской (!) села Воробѣвки вновь переплетенна стараніємъ того жъ села госпожи [А]нисіи за отпушеніе хрѣховъ с[в]оихъ въ 1818го года м. октября 23го числа за что уплатила $\bar{s}^{\text{т}}$ [6] зло. сребромъ.» (згадана вище Тріодь 1768 р. з Воробіївки на Поділлі, шифр Кир.1319п).

Звичайно, книги дарували не тільки до храмів, але й приватним особам. Так, виявлено запис дружини священика на Требнику, який вона купила своєму чоловікові: «Сіи Требникъ купила Улианна Лукиановна жена священника Димитрія Іваневича въ ползу же души своеи не кому инному толко своему мужу и дѣтямъ нашимъ которіи будутъ священниками» (Требник 1786 (фактично – 1787) р., шифр – Кир.1596п).

Значно рідше жінки в покрайніх записах зазначені як власниці книжок. Часто вони є «співвласницями» зі своїми чоловіками-священиками, таку ситуацію демонструє запис: «Книга сія принадлежитъ Пелагіе Яковлѣвнѣ Недзѣльской и супругу ея Ивану» (Октоїх 1774 р., шифр – Кир.1380п).

Службник 1778 р. із с. Чемерполя на Поділлі фактично, очевидно, належав священницькій родині Дзюбенків – у книзі наявні записи Фоми, Олексія та Марка Дзюбенків, крім того на арк. 33–35 II рах. є запис їхньої родички «Сія книга принадлежитъ Гликеріи» (Службник 1778 р. з додатком Тропарів [між 1778 – 1787] р., шифр – Кир.1734п). Так само на Ірмологіоні, власником якого був о. Борковський, є запис «Fteodra (!) Borkowska» (Ірмологіон. – 1766, шифр – Кир.446, арк. [1] зв. I рах.), можна припустити, що вона сама вписала своє ім'я.

В аналізованих записах дарувальницями є селянки та, меншою мірою, міщанки. Тим часом безпосередні власниці почаївських кириличних стародруків – переважно черниці. Через ушкодженість обох виявлених записів імена власниць – сестер-василіянок – не читаються повністю, вдається помітити, що вони записані згідно з українською традицією XVII–XVIII ст., коли наводиться чернече ім'я та світське прізвище: «Roku 1770 dnia 23 grudnia kupiłam za zło 18 ten Iermołoy [...] Tedorowiczuwna ZSBW» (Ірмологіон. – 1766, шифр – Кир.2399п), «Ex libris m̄ri P[...] Nastasii Ron[...] sk[...] O. S. B. M.» (Мінеї службові: вересень – жовтень. – 1761, шифр – Кир.2316п).

Жіночі імена трапляються і в записах на книгах, які перебували в сімейній власності й були успадковані наступним поколінням. Такий запис виявлено в Акафістах [1798] р. (шифр – Кол. Маслова 100): «Сей Акафистникъ достался мнѣ отъ моеї матери Варвары Ивановны Штропоферъ, урожденной Анатѣнковой-Лустьы».

Також виявлено два записи, де згадано дружин духовних осіб. Одна з них передала книжку іншому священику за спомин душі свого покійного чоловіка: «А съ 1841го году по умертвіи діакона Даниїла Сваричевскаго сей Ірмологій, поручень супругою умершаго діакона Ириною Тимофеевою священнику Аммосу Радохицкому села Роговой пастоятелю для всегдашняго поминовенія о упокоеніи души священнодіакона Даниїла. Дань въ Легез[ы]ной. Получихъ священникъ Аммос Радохиц...» (Ірмологіон. – 1775, шифр – Кир.5309п). Згадана в другому записі власниця продала книжку, що залишилась їй у спадщину по чоловікові: «Сія книга с. Іосифа Яницко^{го} купленная ѿ госпожи умершаго священника Феодора Хан'кевича пресвитера шумско^{го} священнико^{мб} Іосифомъ Яницкимъ цѣною за злотыхъ шесть № 6 Року 1806го» (Тома Кемпійський. О подражаніи Христа. – 1764, шифр – КДА, ВХVII7/195, інв. 2858481).

Як уже зазначалося, серед жіночих імен, виявлених для складання іменного покажчика в каталозі почаївських кириличних друків, трапляються неідентифіковані особи, згадані в уривках з приватних листів, метричних або сповідальних книг. У вкладних записях трапляються згадки персон, які були не дарувальницями чи власницями самих книжок, а дідичками земель, де розташовувалися храми, до котрих дарували книги. Це, наприклад, пані Трембиська, підсудкова любарська, у маєтку якої розташовувалася Успенська церква, що до неї придбано Літургію... Іоанна Златоустого... [1765] р. (шифр – Кир.5330п), та Марія Магдалина Шабелянова, згадана серед власників с. Старої Вільшки на Київщині (сучасна назва – Вільне), до Миколаївської церкви якого було придбано Мінею загальну 1773 р. (шифр – Кир.1366п). А княгиня Барбара Сангушко згадується у заповненій грамоті про висвячення священику як клопотальниця щодо місця розподілення свого протезе (Грамота про висвячення... – 60-і рр. XVIII ст.), шифр – XVIII,214; грамота являє собою стандартний бланк, який заповнювався відповідно до імені та місця призначення особи).

Наступний запис повертає нас до традиції вкладних записів, проте в цьому разі, хоча запис і вписано до книги, він стосується дарування до храму срібного церковного начиння – потира, дискоса, звіздичі та ложиці: «Z Czernina Warwara Hordiyka kielich srebrny wewnątrz i zewnątrz wyłacany z patyną gwiazdą y lyzeczka do cerkwi Płoszczańskiey odmieni^{wszy} prosi za kazdą słuszną ofiarą o west[?]jienie do Boga y ten kielich wiecznemi czasy w tey cerkwi [...] y pod kłątwa nikt z tego miesca odebrac go [...] az do ostatniego węgla cerkiewnego [...] y oraz materyałow z tego kielicha, na jnne rzeczy chocby y naypotrzebnieysze obracac nikt nie moze, ale y pozyskiwac się tego tez [...] w jnszy podobny kielich by był wmieszany, y [grzęhe] ze cerkwi więz[mie] nie [...]» (Служебник. – 1755, шифр – Кир.2198п; С. 24–27 П р а х.). Привертає увагу, що, крім традиційного наголошення на тому, щоб ніхто

не забирав подарованого з храму, донаторка ставить умову, щоби й матеріал із подарованих речей (адже йдеться про срібло) не міг бути використаний ні для чого іншого, хіба що для «подібного келиха».

Отже, підбиваючи підсумок аналізу обраного кола покрайніх записів, можна з певністю стверджувати, що, хоча жінка у XVIII ст. переважно була співдарувальницею книжки разом зі своїм чоловіком та іншими членами сім'ї, дуже часто вона могла бути й одноосібною вкладницею книжки до храму. Крім того, засвідчені випадки, коли жінки як активні учасниці життя церковної громади або «сестричного братства» колективно купували книжки до місцевої церкви. Виявлено і свідчення про повторне оправлення книжки, що перебувала в церковній власності, коштом парафіянки. Хоча більшість вкладних записів сповіщає про дарування книжок до храмів, монастирів, трапляються й записи про дарування книжок приватним особам. Загалом серед наявних у записах жіночих імен значно більше дарувальниць книжок, аніж безпосередніх власниць. Ті випадки, коли запис є локалізованим, демонструють, що дарувальниці аналізованих примірників – селянки та, меншою мірою, міщанки. Власниці почаївських кириличних стародруків були переважно черниці, але також і представниці священницьких сімей.

Розглядаючи покрайні записи в світлі сучасних європейських цінностей, серед яких важливе місце посідає гендерна рівність, можна зробити висновок, що вірянки православної та греко-католицької церков у XVIII ст. в Україні в такому прояві суспільного життя, як дарування книжок до храмів, перебували в рівному становищі з чоловіками. Жінки могли самостійно розпоряджатися власними коштами для купівлі книжок до храмів, часто ставали активними учасницями життя місцевих громад, гуртуючись у «сестричні братства». Записи власниць на стародруках свідчать про поширення грамотності серед українських жінок тієї доби. Отже, українське суспільство XVIII ст. було цілком європейським, – не декларативно, але на практиці.

Список використаних джерел

1. Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких–Мнішків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. – К. : НБУВ, 2006. – 394 с.
2. Булатова С. О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – 334 с.
3. Бондар Н. П. Вкладний примірник вільнюського Євангелія 1575 р. як джерело дослідження ктиторської діяльності подружжя Лавріна та Мотрони Іваницьких // Розмаїття культур: історія і соціально-комунікативна природа книги : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 12–15 квітня 2011 р.). – Харків, 2012. – С. 24–36.

4. Бондар Н. П. До витоків родоводу Павла Платоновича Потоцького за маргіналіями примірника київського видання Псалтиря 1728 р. з фондів НБУВ // Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві : матеріали 3-ї і 4-ї наук.-практ. конф. (8 листопада 2012 р., 11 листопада 2013 р.). – К., 2014. – С. 19–24.

5. Заболотна Н. В. Діяльність церковних братств в Україні середини XVIII – I половини XIX ст. за матеріалами покрайніх записів на кириличних стародруках // Бібліотечний вісник. – К., 2011. – № 3. – С. 42–51.

6. Лебединцев Ф. Братства, их прежня и нынешняя судьба и значение [Из Киев. епарх. ведомостей № 8, 9, 10]. – К., 1862. – С. 31–32.

7. Сицинский Е. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. – I. Каменецкий уезд. – Каменец-Подольский, 1895. – С. 86.

References

1. Tsiborovska-Rymarovych, I. O. (2006). *Rodovi biblioteki Pravoberezhnoi Ukrainy XVIII st. (Vyshnevetskykh – Mnishkiv, Pototskykh, Mikoshevskykh): istorychna dolia ta suchasnyi stan : monohrafiia* [Family libraries of Right-Coast Ukraine of the 18th century (of the Vyshnevetskyi-Mnishek, the Pototskyi, the Mikoshevskyi): historical destiny and modern state: monograph]. Kyiv: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

2. Bulatova, S. O. (2006). *Knyzhkove zibrannia rodu polskykh mahnativ Yablonskykh u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Book collection of the dynasty of Polish magnates the Yablonsky in the fonds of the Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv. [In Ukrainian].

3. Bondar, N. P. (2012). Vkladnyi prymirnyk vilniusokoho Yevanheliia 1575 r. yak dzhereho doslidzhennia kytorskoi diialnosti podruzzhzia Lavrina ta Motrony Ivanytskykh [Enclosed copy of Vilnius Evangel of 1575 as a source for the study of donating activity of the family of Lavrin and Motrona Ivanytskyi]. In *Rozmaittia kultur: istoriia i sotsialno-komunikatyvna pryroda Knyhy: materialy IV Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho seminaru* [Culture diversity: history and social-communicative nature of the book: materials of the 4th International scientific and practical seminar] (pp. 24–36). Kharkiv. [In Ukrainian].

4. Bondar, N. P. (2013). Do vytokiv rodovodu Pavla Platonovycha Pototskoho za marhinaliiamy prymirnyka kyivskoho vydannia Psaltyria 1728 r. z fondiv NBUV [On the origins of Pavlo Platonovych Pototskyi family based on the marginal notes of a copy of the 1728 Psalms Kyiv edition from the fonds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Ukrainska pysemnist ta mova v manuskryptakh i drukarstvi: materialy 3-i i 4-i naukovopraktychnoi konferentsii* [Ukrainian writing and language in manuscripts and printing: proceedings of the 3rd and 4th scientific and practical conferences] (pp. 19–24). Kyiv. [In Ukrainian].

5. Zabolotna, N. V. (2011). Diialnist tserkovnykh bratstv v Ukraini sere diny XVIII – I polovyny XIX st. za materialamy pokrainikh zapysiv na kyrylychnykh staro-

drukakh [Activity of the church confraternities in Ukraine in the middle of the XVIII – first half of the XIX centuries on materials of the marginal notes on Cyrillic old-printed books]. In *Bibliotechnyi visnyk* [Library herald], No. 3, pp. 42–51. Kyiv. [In Ukrainian].

6. Lebedyntsev, F. (1862). *Bratstva, ikh prezhniaia i nyneshniaia sudba i znachenie* [Fraternities, their former and current destiny and value]. In *Kievskie eparkhialnye vedomosti* [Kyiv eparchial news], Nos. 8, 9, 10, pp. 31–32. Kyiv. [In Russian].

7. Sitsinskii, E. (1895). *Istoricheskie svedeniia o prikhodakh i tserkvakh Podolskoi eparkhii* [Historical data on parishes and churches of Podil diocese]: *Vol. 1. Kamenetskii uyezd* [Kamianets uyezd] (p. 86). Kamianets-Podilskyi. [In Russian].

Zabolotna Nataliia Valentynivna

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The image of a woman as an owner and a donator of a Cyrillic book in Ukraine in the 18th ct. (according to marginalia).

According to the marginalia on copies of Pochaiv Cyrillic old-printed books from the fonds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, the cases were found when the owners or donators of books were women. It was found out that a woman in the XVIII ct. was not only a book co-owner along with her husband and other family members, but also an individual donator of a book to the temple, besides a woman as an active participant in the life of a church community could be involved in the collective purchase of books to a local church. The testimony of the re-binding of a book that was in the church property at the cost of the parishioner was also discovered. Though most of the records notify about the donation of books to temples, monasteries, there are also records about the donation of books to private persons. In general, there are a lot more donators of books than direct owners among the women names in the records. The cases, when the marginalia is localized, show that women donating the analyzed copies were peasants and, to a lesser extent, burghers. Women owning Pochaiv Cyrillic old-printed books were mostly nuns, but also representatives of priestly families.

Key words: old-printed books, marginalia, editions by Pochaiv Assumption Monastery printing house, women as owners of old-printed books, women as donators of old-printed books.

Заболотная Наталия Валентиновна

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Образ владелицы и дарительницы кириллической книги в Украине XVIII ст. по данным маргинальных записей.

По маргинальным записям на экземплярах почаевских кириллических старопечатных книг из фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского установлены случаи, когда владелицами или дарительницами книг были женщины. Выяснено, что женщина в Украине в XVIII ст. была не только содарительницей книги вместе со своим мужем, другими членами семьи, но и единоличной дарительницей книги в храм, а также как активная участница жизни церковной общины могла быть задействована в коллективном приобретении книг в местную церковь. Обнаружено и свидетельство о повторном переплетении

книги, пребывавшей в церковной собственности, средствами прихожанки. Хотя большинство вкладных записей сообщают о дарении книг в храмы, монастыри, попадаются записи и о дарении книг частным лицам. В общем, среди находящихся в записях женских имен значительно больше дарительниц книг, чем непосредственных владелиц. Те случаи, когда запись локализована, демонстрируют, что дарительницы анализированных экземпляров – крестьянки и, в меньшей мере, мещанки. Владелицы почаевских кириллических старопечатных книг были преимущественно монахинями, но также и представительницами священнических семей.

Ключевые слова: старопечатные издания, маргиналии, издания типографии Почаевского Успенского монастыря, владелицы старопечатных книг, дарительницы старопечатных книг.